

Sudah lama

Het levensverhaal als geschenk

Jolien Wilmar

Ik heb er mijn broodwinning van gemaakt om mensen aan de hand van de door mij gestelde vragen hun verhaal te laten vertellen. Het is meestal de behoefte van de kinderen het verhaal van hun ouder(s) op papier te willen hebben. Zij zijn doorgaans ook mijn opdrachtgevers. De verteller 'schenkt' zijn of haar levensverhaal aan de kinderen en kleinkinderen, maar tegelijk ervaart de verteller het soms als een geschenk zijn verhaal te mogen vertellen. Waar loop ik als autobiografisch schrijver tegenaan? Welke vragen probeer ik te beantwoorden? Een van de opgetekende levensverhalen is hieronder in bekorte vorm als illustratie opgenomen.

Wie ben je?

Om met de vragen te beginnen; ik wil graag antwoord geven op de volgende twee vragen: Wie ben je? En hoe komt het dat je zo geworden bent? Door iemand zijn verhaal te laten vertellen drijven de inzichtgevende antwoorden vaak vanzelf naar de oppervlakte. Echter, en nu kom ik bij het lastigste van mijn vak, hoe iemand geworden is heeft alles te maken met de sociale context waarin hij (zij) leeft en geleefd heeft. Die sociale context bestaat meestal nog. De lezers van het verhaal maken er deel van uit. Dat brengt voor mij een dilemma met zich mee: ik wil wél duidelijkheid scheppen over hoe de dingen gegaan

zijn en hoe de verteller de gebeurtenissen in zijn leven ervaren heeft, maar ik wil geen (nieuwe) conflicten oproepen doordat opeens in zwart-wit gedrukt staat hoe de verteller bijvoorbeeld geleden heeft onder bepaalde sociale verhoudingen.

Boven mijn computer hangen de woorden: 'Is it true, is it kind, is it necessary?' Soms is het vertellen van een pijnlijke gebeurtenis wel nodig om iemands levensloop en keuzes te kunnen begrijpen, maar door het weglaten van bijvoorbeeld bepaalde namen, wordt het niet opnieuw confronterend. Het weglaten is de enige concessie die ik doe. Zo blijf ik heel dichtbij de waarheid en probeer ik gekwetste

gevoelens te voorkomen. Dat is de consequentie van in opdracht werken en schrijven over mensen die nog leven.

Oral history

Het is kleinschalig onderzoek, zonder wetenschappelijk doel, maar het is toch geschiedkundig onderzoek wat ik verricht; onderzoek naar de familiegeschiedenis, via oral history. Het dient een persoonlijk doel, namelijk kennisverwerving van het verleden van een specifieke persoon, misschien om er levenslessen uit te trekken. Zo maakte één van mijn vertellers me duidelijk hoe het komt dat we pas sinds kort in staat zijn om over onze problemen te praten en dat er vroeger een zwijgcultuur heerste. 'Je hangt de vuile was niet buiten.' Lang werd er inderdaad niet over depressie gesproken, of homoseksualiteit, of autisme, want men begreep het niet.

Dergelijke algemene motieven worden levendig wanneer ze in de context van een persoonlijk verhaal verteld worden. Het kennen van de achtergronden van dergelijk gedrag stemt misschien zelfs tot mildheid, en mildheid is nodig om begrip binnen een familie stromend te houden.

Meestal heb ik ongeveer zes interviews van twee uur nodig om een levensverhaal op te schrijven. En ik neem daar in de regel een jaar de tijd voor. In dat hele proces zie ik mijzelf als biografisch schrijver, niet als ghostwriter. Een ghostwriter geeft woorden aan een verhaal wanneer de verteller dat zelf niet kan of er geen tijd voor heeft. Ik doe dat ook, maar ik ben geen doorgeefluik voor behoeftes tot exposure; ik help het geheim dat ieder leven in zich draagt een beetje te onthullen en de

schatten die daarin verborgen liggen aan het licht te brengen zodat ze doorgegeven kunnen worden.

Het taalgebruik en de woordkeus van de verteller probeer ik te bewaren, zodat de stem van de verteller voor de lezers herkenbaar blijft. Ik kies ook bewust voor de ik-vorm. Daardoor maak ik mezelf onzichtbaar, net als een ghostwriter, maar door een voor- of nawoord toe te voegen neem ik de ruimte mezelf te tonen en iets van duiding en reflectie vanuit het standpunt van de interviewer en schrijver weer te geven. Daardoor verdwijnt het ghostaspect en vervul ik de rol van biografisch schrijver.

De verhalen die aan mij worden toevertrouwd vat ik op als kwetsbaar. Ik

verkeer in de wetenschap dat ze alleen bedoeld zijn voor de kleine kring.

Het hieronder volgende stuk is een fragment uit het levensverhaal van Ati Tromp Meesters. Ik heb het fragment gero-mantiseerd, dat wil zeggen dat de grote lijn van het verhaal echt gebeurd is, maar dat ik de details zelf heb ingevuld. Het geheel is door de beschrevene gelezen en voor publicatie goedgekeurd.

Sudab lama

Ik kon niet stilzitten. Mijn voet wipte voortdurend op en neer. Ik zag mijn medepassagier ernaar kijken. Tegenover mij zat een inlandse vrouw in sarong met een mand met kippen op schoot. Ik hoorde mezelf vertellen: 'Mijn vader heeft deze spoorlijn gebouwd. Vroeger duurde de reis van Batavia naar Bandung wel acht uur. Dankzij hem zijn we er nu in twee en een half uur. Handig hè? Pappie is civiel ingenieur bij de spoorwegen en hij zorgt ervoor dat op Java het wegennet verbetert. Spoorwegen, bruggen, alles kan hij maken. Dat wil zeggen, laten maken. Hij doet het natuurlijk niet zelf.'

De vrouw knikte en lachte goedig 'Waar gaat u heen? Ik ga naar Soerabaja, naar mijn verloofde.' Ik zag die kippen en dacht: 'Ik lijk zelf wel een kip zonder kop,' maar ik kon niet stoppen en ratelde verder. 'Mijn vriend heet Bob, hij is gevangen genomen en is op doorreis van Madura, naar Soerabaja om vanaf daar met de boot naar Birma gebracht te worden. Hij moet aan de spoorlijn in Birma werken. Mijn oom woont in Soerabaja en heeft verteld dat de mannen een paar uur in een loods op de boot moeten wachten. Hij zorgt ervoor dat

ik ook in die loods kan zijn. Dan kan ik Bob nog een keer zien.'

De vrouw knikte, nog steeds vriendelijk. Of zat ze te schudden op het ritme van de trein? Ik had wel het gevoel dat ze echt luisterde. 'Nonja,' zei de vrouw zachtjes, 'missie nonja.'

De woordenstroom bleef in mijn keel steken. Mijn blik kwam tot rust op haar gezicht. Het waren de strepen grijs in haar, naar achteren getrokken zwarte haar, die verraadden dat ze een vrouw op leeftijd was. Haar huid zat nog strak over haar hoge jukbeenderen, dat maakte haar gezicht jonger dan ze kon zijn. Een paar pieken haar wilden niet in het knotje blijven zitten en krulden vriendelijk boven haar hoge voorhoofd. Langzaam verplaatste ik mijn blik naar het spiegelbeeld in het raam. Eerst zag ik haar gestalte, daarna de mijne. Het was al lang geleden dat baboe Tjiek, het kind-meisje, me ook zo genoemd had. 'Nonja, missie Nonja.'

Nu was ik geen kind meer. De beschermende klank van die woorden deed me zuchten. Ik keek naar de blonde krullen rond mijn hoofd. Bella bionda werd ik genoemd. 'Als we ooit samen terug naar Nederland gaan, dan heb ik mijn eigen zonetje altijd bij me,' had Bob gezegd.

Ik had nog alle tijd om na te denken over wat ik hem wilde zeggen als we elkaar morgen zouden zien.

Hoe verder de reis vorderde, hoe warmer ik het kreeg. We kwamen van de hoogvlakte van Bandung, waar mijn vestje de koude ochtendlucht niet buiten had kunnen houden. Het vulkanische berglandschap hadden we achter ons gelaten. Lage heuvels zag ik door het ruitje.

Mijn vest had ik op het haakje naast mijn hoofd gehangen. Af en toe trok ik aan de onderkant van de pijpen van mijn short om te voorkomen dat mijn broek aan mijn benen zou plakken en zou kreuken. Tevergeefs.

Bij ieder station liet de locomotief zijn gefluit horen. Het kondigde wat afleiding aan. Bij de haltes dwaalden mijn gedachten richting de mensen die in- en uitstapten. Ik vroeg me af waar ze heen gingen, naar wie ze op weg waren. Ik verwonderde me over de taal van de ruggen die ik zag. Kijk, die man met die kromme rug en dat gebogen hoofd, die liep erbij alsof het leven hem te zwaar belast had. En dan die vrouw met haar neus in de wind en een rug zo recht alsof ze nooit zou kunnen buigen. Het kind aan haar hand, met zijn bewegelijke ruggetje, huppelde telkens een extra pasje om haar bij te kunnen houden. De vrouw zag eruit alsof het leven een strijd was en zij de aanval koos.

Aangekomen op station Soerabaja stond ik, met mijn kleine valies in de hand, te zoeken naar het gezicht van oom Willem.

Verrast draaide ik me om bij het horen van de stem van mijn vader. En keek in het lachende gezicht van mijn oom. Ik was me niet eerder bewust geweest van de gelijkernis van hun stemmen. Nu zag ik het ook in zijn gezicht. Dezelfde donkere krullen met de rustige bruine ogen. Hij legde zijn hand stevig op mijn schouder met zijn duim op mijn sleutelbeen. Hij keek me een ogenblik aandachtig aan en zei: 'Ha nicht, daar ben je!' Het voelde als thuiskomen.

Tante Aghaat kwam naar buiten lopen zodra ze ons zag aankomen.

'Heb je een goede reis gehad? Kind, het

zweet staat op je neus. Ga maar lekker eerst even naar boven om je op te frissen. Je kan de kamer van Jacob nemen, die slaapt vannacht wel op de bank. Of zullen we eerst theedrinken? Waar heb je behoefte aan?'

Ik zou er werkelijk van genoten hebben deze lieve mensen weer te zien, maar voortdurend voelde ik een knoop in mijn buik, omdat de dag van morgen als een drukkende wolk om mij heen hing.

's Avonds in het bed van mijn neef Jacob keek ik naar zijn spulletjes om me heen. Een boekenkast, een rijtje schoolboeken, een rijtje kinderboeken. Een plank met tinnen soldaatjes. Een bureautje met een prikbord erboven. Aan een hoek van het prikbord hing een tros medailles, ongetwijfeld gewonnen met tennis. Hij was ongeveer even oud als Bob, iets ouder dan ik. Begin twintig. Zo lang als ik me kon herinneren had hij een bril gedragen met dikke glazen. Zonder zijn bril zag hij alles vaag. We hadden hem daar vroeger mee geplaagd, maar nu had het hem behoed voor de verplichte militaire dienst. Bob had geen enkel mankement wat hem kon behoeden. Direct bij de eerste oproep had hij in dienst gemoeten en niet lang daarna was hij door de Jappen tot krijgsgevangene gemaakt. Belachelijk hoe snel het allemaal gegaan was. Vier maanden, geloof ik, zat er tussen zijn indiensttreding en het gevangengenomen worden. Hij zei het zelf al in die diensttijd: 'We zijn allemaal onervaren en er is een groot tekort aan materieel, hoe we hier een oorlog mee moeten winnen?'

Dat het allemaal zo snel zou gaan, dat ze zo weinig weerstand aan de Jappen konden bieden, nee, dat hadden we toch allemaal niet verwacht.

opgetrokken benen door. Zo vormde hij een cirkeltje om mij heen. Mijn arm lag om zijn nek en onze hoofden raakten elkaar.

Ik heb geen enkele herinnering van wat er om ons heen gebeurde. Het was heerlijk om zijn stem te horen, hem te bekijken en aan te raken. Het was alsof ik iets kostbaars teruggevonden had. Zat alles er nog aan? Geen scherfje eraf? Geen deukje erin? Ik frunnikte aan zijn overhemd en vroeg me af of dit het enige hemd was dat hij bij zich had. Vaal hing het om zijn schouders. En die schouders? Verbeeldde ik het me of waren die een paar weken geleden ook al zo knobik? Onderzoekend volgde ik met mijn vingers de lijnen van zijn bovenarmen, schouders, rug en bovenbenen. Onder het weinige vet waren zijn pezige spieren makkelijk te volgen. Zijn modieus geknipte haar zat in de war en zijn blik was zachter geworden.

‘Hoe heb je het gehad? Wat moest je doen? Zijn ze goed voor je?’, vroeg ik.

‘Eigenlijk hebben we twee weken zitten wachten op Madura tot aan deze overtocht’, antwoordde hij.

‘We moesten ons eten klaarmaken. Corvee doen zoals pannen schrobben, latrines scheppen. Maar we hebben voornamelijk zitten niksen. Dat niets doen is vervelend, het geeft je de ruimte om te piekeren. Het eten, ach, wat zal ik ervan zeggen. Maar hoe is het met iedereen?’

Drie uur zijn we samen geweest. Ik herinner me flarden van onze gesprekken en dat we op een gegeven moment moesten gaan staan om ons lichaam een andere houding te gunnen.

Opeens zei hij: ‘Ik maak je tot mijn erfgename.’

‘Maar God, je hebt helemaal niks. Alleen je auto en die hebben de Jappen al afgepakt.’

‘Nee, nee, ga maar naar mijn moeder.’

‘O. Nou ja...?’ Het zei me niets. Helemaal niets.

Drie uur. Een eeuwigheid omdat ik me niet kan herinneren ooit nog zo sterk ergens aanwezig te zijn geweest. Alleen dat moment bestond en alleen wij samen. Het was net alsof ik wakker werd toen de Jappen begonnen te schreeuwen en duidelijk maakten dat de mannen moesten vertrekken. Tegelijk leek het ook maar een mum van tijd, een flits, alsof het alleen maar één moment, een beeld was.

‘Hou je goed lieverd, het kan nooit lang duren, in ieder geval niet langer dan drie maanden’, zei ik.

Wist ik veel.

Gelukkig niet.

Het was op zijn verjaardag dat hij krijgsgevangen gemaakt werd en een jaar later, weer op zijn verjaardag is hij overleden. Gestorven aan dysenterie.

Na de oorlog heeft zijn vriend Frans me opgezocht en me een brief van hem gegeven. Die brief heb ik altijd bewaard. Ik zal je voorlezen wat hij over die laatste dagen geschreven heeft. Ik lees je niet de hele brief voor, sommige passages houd ik liever voor mezelf.

‘...gelukkig heb ik Frans. Hij is als een engel die over me waakt. Frans is veel zwaarder van postuur dan ik ben. Hij is niet ziek of kapot te krijgen. Vaak hielp hij me om vrachten te tillen die ik niet meer houden kon. Hij liep extra voor mij heen en weer

als hij zag dat mijn krachten het begaven en zelfs van het weinige eten dat we allemaal hebben heeft hij me nog extra gegeven. Nu weten we allebei dat hij niet veel meer voor me doen kan. Het is nooit een prater geweest, maar zijn ogen houden me in de gaten.

Ik kan niet meer opstaan. Ik heb er gewoonweg de kracht niet meer voor. Steeds langer duren de periodes van koorts waarbij ik niet meer weet wat er om mij heen gebeurt. Soms ben ik alleen, als ik wakker word. Dan probeer ik een paar regels aan je te schrijven. En soms word ik wakker doordat Frans mijn gezicht bevochtigt met een lapje. Ik vertel hem steeds over jou en heb hem een ring gegeven die ik uit het plastic (laten we het ivoor noemen) van mijn tandenborstel voor je gemaakt heb. Misschien kan je het niet lezen, maar ik heb er 'Je maintiendrai' voor je in gegraveerd met mijn zakmesje.

Ik kan geen voedsel meer binnen houden. Er komt ook niet veel meer uit. De buikkrampen zijn verschrikkelijk. De krampen kosten zoveel energie dat het me volledig uitput. Frans heeft net een beetje thee voor me gemaakt van een bepaald kruid, dat zorgt ervoor dat het even rustig voelt in mijn buik en ik in staat ben je te schrijven. Iedere dag sterven er mannen om mij heen. De Jappen laten me met rust. Ze hebben me opgegeven.'

Kijk, hier is de ring die hij voor me gemaakt heeft. Tientallen jaren heb ik hem gedragen, tot de ring op een dag brak.

Ik denk er niet meer vaak aan hoor. Het is dat je me er nu naar vraagt. Het is allemaal al zeventig jaar geleden! Er is zo ontzaglijk veel gebeurd na die tijd.

Niet lang na mijn bezoek aan Bob zijn we allemaal in Jappenkampen terechtgekomen. Pappie is vlak na de oorlog aan uitputting en ondervoeding overleden. Ik heb hem nooit meer gezien nadat hij is opgepakt. Mijn broer heeft hem nog een paar keer gezien, maar die heeft er maar één keer met me over gesproken. Oom Willem is door de Bersiap onthoofd en mijn neef Jacob hebben ze gevierendeeld. Ja, verschrikkelijk wat er allemaal gebeurd is.

Samen met mammie en mijn danslerares kwam ik in het kamp terecht. Ik ben altijd blijven dansen. Ook in het kamp ben ik blijven trainen en hielden we cabaretvoorstellingen, voor de Jappen, maar ook voor de medegevangenen. Het hield me sterk.

Ik heb mijn studie en dit mooie huis van de erfenis van Bob kunnen betalen.

Nee, ik mag niet klagen. Ik heb veel mee-gemaakt en geleerd, en als er iets is dat ik niet kan veranderen, dan denk ik: 'Sudah lama.'²

Noten

1 Missie nonja – Mijn kindje, mijn meisje.

2 Sudah lama – Laat maar zitten.